

Orbán Gyöngyi

A nem-értés tapasztalatának jelentősége az irodalomértésben*

*Lehet, hogy hab vagy, cukrozott tejen,
lehet, hogy zörej, meredt éjjelen,
lehet, hogy kés vagy ónos víz alatt,
lehet, hogy gomb vagy, amely leszakad –*

*a cseléd lány könnye a kovászba hull,
ne keress csókot, ez a ház kigyúl,
hazatalálsz még, szedd a lábodat –
füstölő szemek világítanak – –*

Érdekes lenne megvizsgálni – például egy olvasásszociológiai felmérésben –, hogy milyen benyomást kelt József Attila *Medáliák* című versciklusának negyedik darabja azokban az olvasókban, akik először találkoznak a költeménnyel. Különös élményt jelenthetne magának a kutatónak, ha mások reakcióiban látná felvillanni annak a megmagyarázhatatlan kettősségnek a vibrálásait, amely a saját olvasatában – akár a sokadikban is – végletes hatások együttállásából adódó felfokozottságot idézett elő. Igen erős megragadottság egyfelől, az elérhetetlenség érzése másfelől; ismerősség és idegenség, vonzás és taszítás, mondhatnánk más szavakkal, ha a benyomásoknak ezek a végletei ilyen tisztán elkülöníthetőek és szembeállíthatóak volnának egymással, mint ahogyan a rájuk vonatkozó ellentétes fogalmak ezt látszólag lehetővé teszik. Ki tudná megmondani pontosan, hogy mi vonz, mi tart ott a versnél: a párrímekkel erősített népdalszerű ritmus ismerős sodrása, vagy inkább a szabad asszociáció merészségével egymáshoz kapcsolódó – pontosabban, sokkal inkább az egymástól gyakori vágásokkal elidegenített – „képtelen képek”?

Egy hatástörténeti vizsgálat is megmutathatná, hogy erre a kérdésre igen nehéz egyértelműen válaszolni, pontosabban nem a „vagy”, hanem az „és” kötőszó dominál azokban a válaszokban, amelyek a vers eddigi – a Németh Andortól Tverdota Györgyig terjedő történeti ívben elhelyezkedő – értelmezéseiből kicsendülnek. Mindegyik értelmező meglepőnek tartja, hogy a szürrealista képalkotáshoz illő szabadvers helyett itt verstanilag teljesen szabályos, szigorú műgonddal megformált költeményt olvasunk; mondhatjuk úgy is: az elemzőket meghökkentti az a verstechnika, amely a szürrealista ihletésű képeket zárt, szabályos formákba foglalja. Nem az egyik vagy a másik oldal tehát, nem az ismerősség és nem az idegenség, hanem a kettő együttállása a meglepő, a meghökkentő: ez az, ami ott tart a versnél, s nem enged tovább lapozni.

„A hermeneutika helye az idegenség és az ismerősség közötti hely” – olvashatjuk Gadamer főművében, az *Igazság és módszer*ben.¹ A szövegek értelmezésénél sok évszázados hagyománya is azt mutatja, hogy az értelmezés igényét mindig a fellépő idegenségtapasztalat váltja ki, vagyis az a felismerés, hogy *még* vagy *már* nem értjük a szöveget, valami miatt azonban mégis érdekünkben áll a megértése; ezért abból kiindulva, amit már/még értünk, elindulunk azon a soha nem lezárható ingajáraton, amely az ismerttől az idegen felé vezet és vissza. (Mindig „a félig-értés kiegészítésére törekszünk – írja egy másik tanulmányában Gadamer –, melyen minden egyes olvasó számára a vers vonzereje nyugszik”.²)

Az értelmezési hagyomány (el)ismert művei tanulságosak lehetnek ugyan, de el is terelhetik a figyelmet a bennünket foglalkoztató kérdés éléről, arról ugyanis, hogy milyen szerepet is tölt be az irodalomértésben a *nem-értés tapasztalata*; hogy olyan tapasztalatról van-e szó, amelynek a megszüntetésére kell törekedni a hermeneutikai gyakorlatban, vagy pedig olyanról, amely – a közhiedelemmel ellentétben – nagyon is termékeny lehet, tehát nemcsak elháríthatatlan, hanem megőrzésre méltó, ápolandó tapasztalat? E kérdés eldöntése érdekében talán tanulságosabb lesz a saját olvasói tapasztalatainkra hagyatkozni, illetve arra a hermeneutikai szituációra gondolni, amely mesterségünknel fogva nap mint nap adódik számunkra: az irodalomértés tanításának, a megértetés általi megértésnek a helyzeteire.

Térjünk vissza egy kissé a *Medáliák* negyedik darabjához, pontosabban annak a *meghökkenésnek* a mozzanatához, amely a szöveg első elolvasását közvetlenül követni szokta; ez a döbbenet ugyanis túlnyomórészt (vagy legalábbis részben) mégiscsak a szöveg idegenségére adott spontán válaszunk (amelyet az ismerőssel való ütközése csak fokoz). Azért fontos ez a mozzanat, mert egy rendkívül sűrített, mondhatni sorsfordító pillanatról van szó; most dől el, hogy milyen irányba fordul az olvasónak – nemcsak a figyelme, hanem az egész lénye: hogy *elfordul-e a verstől*, mint tőle idegentől, vagy ott marad-e nála, az idegen hívásának megfelelően; harmadik lehetőség nincs. Figyeljük meg: akár erre, akár arra fordulunk, mindenképp *feleletesemény*³ történik, mindenképp a versnek az idegensége által kinyilvánított igényére válaszolunk. (Ne feledjük: az elfordulás, a hárítás is válasz!) Ez azt jelenti, hogy ha (valahol) felismerjük az idegent, akkor már sohasem valami/valaki tőlünk függetlenről, számunkra közömbösről veszünk tudomást, hanem már mindig rólunk, magunkról is.⁴ És ha igaz, hogy az idegen tapasztalatát átjárja a nem-értés tapasztalata, akkor a másik nem értése egyben önmagunk nem értésének tapasztalatával is szembesít. (Ezért olyan megrázó, olyan drámai, mondhatni sorsfordító ez a tapasztalat.)

Nem éppen valami hasonlóról szól József Attila idézett költeménye?

Hallgassuk még egyszer az első versszakot: „*Lehet, hogy hab vagy, cukrozott tejen, / lehet, hogy zörej, meredt éjjelen, / lehet, hogy kés vagy ónos víz alatt, / lehet, hogy gomb vagy, amely leszakad* –”. A grammatikailag szabályos mondatokban érthetetlen, értelmezhetetlen, „képtelen” képek sorakoznak, amelyeknek láthatóan semmi közük egymáshoz, hacsak az nem, hogy valamennyien egy ismeretlen, idegen „te” identitásának meghatározói, pontosabban – széttartó mivoltukban – talán

éppen e meghatározás lehetetlenségének (tehát az idegenség tartósságának) a szószólói.

A szövegnek való elidőzés azonban újabb fordulatot hozhat: válaszukra most már a maga rendjén a szöveg válaszol, s ezt a választ valamiképp már értjük, érteni véljük; ez a felderengő ismerősség lehet a „tapintatnak”, amelyet Gadamer az értelmező „legmagasabb fokú erényének” nevez, a „jutalma”.⁵ A *Medáliák* megfeythetetlen képeinek nyelvében ugyanis megmagyarázhatatlan módon megcsendül valami ismerős hangzás is; ha jobban odahallgatunk, akkor egyszerre felsejlik benne az evangéliumi beszéd emléke. (Persze nem biztos, hogy valamennyi olvasó fülében éppen ez a hangzás rezonál; jellemzőnek tűnik, hogy a vers minden olvasónak a *maga* nyelvén válaszol...)

Az evangéliumi nyelv legtöbbször nem kevésbé enigmatikus, mint a *Medáliák* képei. Jézus is külső vonatkozások nélküli képekben határozta meg olykor önmagát: „*Én vagyok az ajtó*”, „*Én vagyok az út*” stb. Azért is érdemes figyelni a Bibliával való egybehangzásra, mert különös relevanciával mutatkozik meg benne az idegenségtapasztalat jelentősége: amit ugyanis József Attila verse ismerősként idézett fel az evangéliumi beszédből, az éppen az idegenség tapasztalatának ismerőssége volt. Jézusnak a fentebb idézett öndefinícióit hiába próbáljuk valamely előre megadott séma szerint jelképesen vagy metaforikusan értelmezni; szavainak egzisztenciális tétellel rendelkező értelme a kimondhatatlan, a megmagyarázhatatlan dimenziójába vezet el. Jézus mint a megtestesült Ige jelenléte a radikális idegenség tapasztalatában részesít, hiszen a kimondhatatlan realitását, a létezés felfoghatatlanságát reprezentálja.

Vehetjük úgy is, hogy József Attila versében a „te” ezt a (mindenkori) másik emberben jelenlévő idegent (Jézust?) szólítja meg? És miközben ezt teszi (az olvasó, aki hangját adja a versnek), a megszólítás által, a kölcsönösség személyességében megtapasztalja önnön létezését?⁶

A vers széttartó képeiben a bibliai beszédet esetleg nem ismerő olvasó számára is feltűnhet valami közös, ami a távoli asszociációkat egyberántja: az egyes szám 2. személyű létige (a *lét igéje*) – négyszer egymás után – a fölöslegesség, a hiábavalóság, az eltűnés, az elveszettség variációit mutató képekben „testesül meg”. Ez az ismétlődés is az idegenség, a kiszolgáltatottság, az önmagából kifosztottság szélsőséges alakváltozatait mutatja a versben, a megalázottak és megszomorítottak kibeszélhetetlen, néma szenvedéstörténetét idézve. Ez az, amire nem lehet nem válaszolni; ez az, ami azt a bizonyos „affektív rezponzivitást”⁷ igényli tőlünk; nem egyszerűen választ, hanem részvétet, részvételt az idegenségben, pátoszt, az elszenvedés értelmében.

Ennél a gondolatnál érdemes lesz egy kissé megállni; de mielőtt ezt megtennénk, vegyünk észre még valamit a *Medáliák* előttünk álló versszakában; pontosabban engedjük, hogy észre vétesse magát benne velünk valami, ami a „szenvedéstörténetbe” való „alászállás” mozdulatában már a szabadulás felívelő görbéjét is éreztetni-tapasztaltatni tudja: a „*hab*”, a „*zörej*”, a „*kés*”, a „*gomb*” nemcsak a (létből való) kirekesztettség jelei, hanem egyszersmind az élethez tartozás bizonyítékai is: hiszen a hab a friss tej lényegi tartozéka, az apró zörej nélkül az éj „meredt” marad stb. (Nem folytatom a megelégtetést; nemcsak azért nem, mert

éppen a nem értés tapasztalatának létjogosultsága mellett szeretnék érvelni a megértés birtoklásának akarásával szemben, hanem azért sem, mert mihelyt artikulálni próbálok azt, amit ezekben a képekben „látok”, máris érzem, hogy mindent egyszerre sokféleképpen és eltérően lehet látni, hogy az olvasótársak bizonyára mást és másképp látnak, hogy tehát ennek a látványnak kimondhatatlan realitása van, s ezt nem szabad semmiféle verdiktummal felszámolni.)

Úgy tűnhet talán, hogy ezen a ponton meg is állapodhatunk, hiszen példaszövegünk, a *Medáliák* szemrevételezett versszaka már meggyőzhetett bennünket az idegenség tapasztalatának az irodalomértésben betöltött szerepéről, fontosságáról: láthattuk, hogy éppen a nem-értés válthatja ki a befogadóban a legszenvedélyesebb odafordulást a műhöz, éppen a törés ébresztheti fel az áthidalás, a megértés igényét. Ám ha – ígéretünk szerint – visszatérünk a befogadás előbb említett „pátosának” a gondolatához, kiderülhet, hogy kérdésünk mégsem zárható le gyorsan egy kézenfekvőnek tűnő válasszal. Az idegenség, a nem-értés tapasztalata, az idegenség és az ismerősség viszonya további megfontolnivalókat ad.

Mi működik még abban a bizonyos sűrített pillanatban, amelyben a szöveg idegensége maga felé fordítja az olvasót? Mi a szenvedély tartalma és irányultsága, amely az olvasót a szövegnél tartja? Milyen fajta megértésre törekszünk? Arra talán, hogy a megértés megszüntesse valamiképpen a nem-értést? Hogy ezzel együtt megszűnjék az idegenség, és minden ismerőssé váljék, ami addig idegen volt?

Igen, szokásosan erre, vagy valami hasonlóra szoktunk gondolni, amikor megértésről beszélünk. „Minden műalkotást bizonyos titokzatosság vesz körül, s az ember ennek megfektetésére törekszik” – írja René Berger *A festészet felfedezése* című könyvében,⁸ majd rávilágít arra is, hogy e bizonyosságkeresésnek a leggyakoribb, mert legkézenfekvőbb módszere az, hogy az ismeretlent visszavezetjük valamihez, ami ismert. (Ez történik például olyankor, amikor az ismeretlen jelenséget – esetünkben a műalkotást, annak titkát – okozatnak tekintjük, s ennek az okozatnak megpróbáljuk visszakeresni az okát; ilyen „oknyomozó” műértelmezési módszer például a mű jelentését a keletkezés körülményeivel, például a szerzői életrajzzal magyarázó eljárás.) A nem értés felszámolásáért tett erőfeszítés másik, hasonló módja a bonyolult (mű) visszavezetése valami egyszerűre: ez esetben például a modellálás eljárásaira gondolhatunk. (Ilyen „modelláló” műértelmezési eljárásokat dolgozott ki a modern irodalomtudományi strukturalizmus, abból az alapelvből kiindulva, hogy a sokértelmű irodalmi szöveg megfektetését csupán a szöveg „mélyszerkezete” teszi lehetővé).

Anélkül, hogy kisebbiteni akarnók ezeknek a műértelmezési irányzatoknak a valóban számottevő eredményeit, tekintsünk ismét a művekkel való találkozásainknak, a „meghökkenéseinknek” a tapasztalatára, arra, ahogyan sok mű éppen azzal tart ott magánál, hogy makacsul ellenáll a világos értelmezésre, a nem-értés felszámolására történő interpretátori törekvéseknek. „*a cseléd lány könnye a kovászbába hull, / ne keress csókot, ez a ház kigyúl, / hazatalálsz még, szedd a lábodat – / füstölgő szemek világitanak –*” – olvassuk példaversünk folytatásában, s ha az első versszak anaforikus szerkezete még megengedett valamiféle megértést, lehetővé tette valami „közös” felismerését a széttartó képek között, a gyors és váratlan vágás

az első és a második strófa között ismét megtorpanja az olvasást, s a beszédmód-váltás miatt ott állunk újra tanácstalanul a vers előtt, hiszen a második versszak tartalmilag szétfutó sorait már nem fogja egybe semmiféle párhuzamosság, vagy más felismerhető szerkesztési elv.

Keressük tovább a bizonyosságot, erőltessük tovább a megértést? Vagy inkább magának a megértés fogalmának, a megértés/nem-értés viszonyának az újraértelmezésével próbálkozzunk? René Berger könyvének említett gondolatmenetében ez utóbbihoz hasonló következtetésre jut: „De menjünk tovább, és ne féljünk kijelenteni: a műalkotás nem érthető meg a szó közhasználatú értelmében.”⁹

Hogy a megértés mást is, többet is jelent, mint az ismeretek hiányainak a kitöltését, annak a filozófiai kifejtését először Friedrich Schleiermachernél találjuk, aki a XIX. században forradalmasította a hermeneutikát (a megértés elméletét) többek között azzal a jelentős felismerésével, amely szerint nem a megértés, hanem a félreértés adódik magától, s ennél fogva a hermeneutika nem más, mint a félreértés elkerülésének művészete. Első hallásra is érzékelhetjük, ahogyan az idegenség, a nem-értés tapasztalata minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kap ebben a koncepcióban. Schleiermacher szerint nemcsak a szövegek megértése, de a leg-egyszerűbb hétköznapi beszélgetés is hermeneutikai eset, mégpedig éppen a másik idegensége miatt; a Te titka miatt a megértés félreértés is egyben. Hermeneutika-meghatározásához az is hozzátartozik, hogy szerinte a félreértés elkerülhető, elkerülendő, ehhez viszont nem elegendő a hagyományos módszerekkel elvégzett grammatikai analízis, hanem egy különleges, már-már divinatorikus, lelki belehelyezkedő képesség szükséges hozzá, és ez az empátia. (Ezért művészet szerinte a hermeneutika, és nem tudomány.)

Méltányoljuk, mielőtt tovább mennénk, azt a jelentős lépést, amellyel ez a koncepció hozzájárult a megértés interperszonális-dialogikus jellegének a (későbbi) felismeréséhez, annak az elismeréséhez, hogy az idegenség nem hiány, amit ki kell küszöbölni; a nem-értés nem kitöltendő deficit, nem olyasmi, ami *még* vagy *már* nem ismert, hanem inkább a távolság és a hozzáférhetetlenség módján létező, megkerülhetetlen valóság,¹⁰ amelynek az interpretátor is részese, hiszen a félreértés az ő „teljesítménye” is.¹¹ Az empátia pedig szintén az énnek az idegen szólítására adott válasza, illetve Schleiermacher szerint az idegenbe való belehelyezkedés képessége.¹²

Vajon ez a verssor – „*a cseléd lány könnye a kovászba hull*” – nem ezt a fajta belehelyezkedési képességet, az idegennek-távolinak ezt a sajátként való átélését igényli az olvasótól? Amire az első versszak voltaképpen már rá is hangolt, hiszen ott a tárgyak és jelenségek – a „*hab*”, a „*zörej*”, a „*kés*”, a „*gomb*” – képeiben egy „néma szenvedéstörténet” vibráló jeleit ismertük fel? S így történhetett, hogy e kibeszélhetetlen magány és szenvedés töredezett képeinek megértésében önmagát megtapasztaló én olvasata egy pillanatra előhív(hat)ott egyfajta folyamatosságot is? S ez te(het)te lehetővé, hogy a második versszak hézagokkal és vágásokkal elidegenített soraiban egy töredezettségében drámai történet szilánkjait ismerjük fel?

Ha így van, akkor a folyamatosság és a megszakítás, a megértés és a nem-értés, az ismerős és az idegen, az egész és a rész ismét elválaszthatatlanoknak

bizonyulnak a (szöveg)értésben; ám éppen ezért kell tekintettel lennünk – újra meg újra – a különbségeikre!

Ezt a különbséget többek között a *hermeneutikai kör* elve világíthatja meg, amelynek elméletét Schleiermacher nyomán többen is kifejtették.

Schleiermacher szerint a megértés hermeneutikai körben, vagyis a rész-egész dialektikájában megvalósuló folyamat.¹³ Ez azt jelenti, hogy az egész (szöveg) megértése nem egy lineárisan előrehaladó folyamat eredményeként következik be, nem a részek megértéséből bontakozik ki fokozatosan, hanem úgy, hogy a részt csak annak az egésznek a részeként érthetjük meg, amelyhez hozzátartozik, és fordítva, az egész értelme a részek értelméből áll össze. A megértendő és a megértett, az idegen és az ismerős körszerű együttállásának ördögi paradoxonát az oldja fel, hogy e koncepció viszonylagos elsőbbséget biztosít az egésznek a részzel szemben. Ennek fontosságát Schleiermacher az idézet példájával világítja meg: arra a (ma már egyébként másként értékelt) tapasztalatra hivatkozik, amely szerint az idézet mint a szöveg egészéből kiragadott részlet értelme eltorzítható, kisajátítható egy másik, az eredetitől radikálisan eltérő gondolatmenet számára.¹⁴ Ám hogyan lehet tudomásunk az egésztől, mielőtt a részeket ismerhetnénk? Schleiermacher nagyon árnyaltan és körültekintően világítja meg a rész-egész dialektikájának, s ebben az egész elsőbbségének a mechanizmusait; ezek közül most csak az olvasás példájára hivatkozhatunk.

Egy szöveg végigolvasása során a részek megértése provizorikus; ahogyan előrehaladunk a szövegben, egyre nagyobb egész viszonylatában értjük meg az éppen olvasott részt, s így a részek értelme folyamatosan átértelmeződik.¹⁵ Ebből az következik, hogy a szöveg végére érve – a kiteljesedett egész viszonylatában – új megvilágításba kerülnek a már elolvasott részek, s így olyan összefüggések is, amelyeket az első olvasás során még nem vettünk észre. És bár Schleiermacher nem áll meg ennek a megállapításánál, hanem tovább lép e folyamat következményének, az újraolvasás(ok) szükségességének (kényszerének?) a felismeréséhez, előrevetítve ezzel a megszakító (tehát „nem-értő”) újakezdésnek mint a folyamatosság drámai alapfeltételének (majd a XX. századi hermeneutikában bekövetkező) felismerését, ezt mégis egyfajta „tökéletes megértés”¹⁶ igénye jegyében teszi. Magyarán: a megértés célja nála végső soron az idegen elsajátítása, a nem-értés (fokozatos) felszámolása a megértés/értelmezés folyamatában.

A *Medáliák* „paraktikus” építkezési módja¹⁷ azonban – amely a szintaxis mint az elrendezés egyértelműsítő műveletével, annak hierarchikus nyelvhasználatával szemben (Celan költészetéhez némiképpen hasonlóan) inkább a Biblia mellérendelő nyelvfolyamára vagy a gyermeknyelvre emlékeztet –, illetve a mű „intenzitáseffektusai”¹⁸ – amelyek éppen az értelmezés lehetetlenségében vagy gátoltságában nyilvánítják ki magukat az olvasó előtt – ismét az idegen igényének radikalitását és elháríthatatlanságát, s ezzel a mű fölötti értelmezői kontroll határait, a nem-értés tapasztalatát helyezi előtérbe.

Az idegen – amely, mint láttuk, a nem-értés tapasztalatában, „a szintaxis és a logika előtti szinten”,¹⁹ többnyire szavak nélkül juttatja kifejezésre önmagát (akár csak „az idegen tekintet, amely máris elért bennünket, mielőtt észbe kaphattunk

volna”²⁰⁾ – soha nem hagy, nem hagyhat érintetlenül: választ igényel, s aki válaszol, épp ebben a válaszoló gesztusban tapasztalja meg önmagát.

A hermeneutikai circulus gadameri koncepciója új belátást enged az ismerősnek és az idegennek a szövegértés folyamatában megvalósuló dialektikájába, a megértés és a nem-értés összefüggéseibe.

Gadamer újrapozícióját az egész elsőbbségének a gondolatát a részzel szemben, s így az ő gondolatmenetét követve is sarkalatos problémaként vetődik fel az a kérdés, hogy miként lehet tudomásunk az egészről, mielőtt a részeket ismerhetnénk. Válasza ezen a ponton távolodik el a XIX. századi választól. Ő nem a részek provizorikus, folyamatosan változó értelméről beszél, mint Schleiermacher, hanem a megértésnek arról a sajátosságáról, hogy már a szöveg első szavainak olvasásakor előre felvázoljuk az egésznek az értelmét. A folytatásban viszont nem ennek a vázlatnak a fokozatos kitöltődése és igazolása történik a részek által, ugyanis a szöveg nemcsak igazolja, hanem minduntalan cáfolja is az első felvázolást; ezért állandóan revideáljuk a vázlatainkat; így az olvasás nem más, mint „állandó újravázolás, mely a megértés és az értelmezés értelemmozgását alkotja”.²¹ Ez a mozgás – mivel a már kialakult értés minden pillanatban ki van téve a szöveg idegensége eltérítő erejének²² – nem csitul el azzal, hogy a szöveg végére érünk, ellenkezőleg, Gadamer szerint éppen ezen a ponton kerül sor a rész-egész dialektika igazi végrehajtására. Magyarán: az olvasás, az értelmezés soha nem lezárható folyamat, ami azt is jelenti, hogy e koncepció szerint nincs, nem lehetséges tökéletes megértés.²³ E gondolatmenet felől újabb megvilágítást nyert a képzőművészet teoretikusának a fentebb idézett megjegyzése, amely szerint „a műalkotás nem érthető meg a szó közhasználatú értelmében”; vagyis hogy a megértés itt nem elsajátítást, nem végső bizonyosságra jutást, nem a nem-értés eltörlését jelenti. Nem jelent „belehelyezkedést” sem a szó schleiermacheri értelmében. Hiszen a „belehelyezkedés” – önmagam belehelyezése a másik helyzetébe – a távolságnak nem az áthidalását, hanem a megszüntetését jelenti, vagyis azt, hogy megértésemet egyáltalán nem engedem át a másik idegensége cáfolatának és kontrolljának, hanem – egyszer s mindenkorra – „végrehajtom”; s ezáltal voltaképpen egyfajta „hermeneutikai gyarmatosítást” hajtok végre a szövegen.

A *Medáliák* mint olyan szöveg, amely nagyon „látványosan” ellenáll az ilyen „hermeneutikai gyarmatosításnak”, a megértést kikényszerítő akarásnak, ismét jól megvilágítja az olvasásnak azt a tapasztalatát, amelyben a megértés és a nem-értés, az idegen és az ismerős, a törés és az összetartozás helye (majdnem) egybeesik, pontosabban olyan határt képez, amelyen át folytonos közvetítés zajlik. (Mint már említettük Gadamer nyomán: „A hermeneutika helye az idegenség és az ismerőség közötti hely.”) Az értelem előzetes felvázolásában és annak cáfolatában, a megszakítás és az újakezdés értelemkereső játékában a nem-értés fel- és elismerése kulcsfontosságú.²⁴ Nem a megfejtés kulcsa ez, hanem az idegen beengedésének (dialogikus elfogadásának) záloga az értelemkeresés történésebe, a diszkontinuitás határhelyzetében, amelyben az interperszonális kapcsolatok örök-kezdetet és véget apokaliptikusan összekapcsoló – teremtő küzdelme zajlik.

Ezért a *Medáliák*, amely az identitáskeresés, az én megtalálásának (soha le nem zárható) kísérleteként is olvasható, egyben az örök hontalan-, a jövővény-, az idegen-lét „lenni-engedésének” költeménye is.

Vajon nem nehezítik, bonyolítják inkább az értelmező, az irodalomtanár munkáját ezek a felismerések, ahelyett, hogy segítenék-megkönnyítenék?

Az mindenesetre nyilvánvalónak tűnik, hogy e koncepció értelmében sem az egyik, sem a másik tevékenység nem algoritmizálható, nem (didaktikus) szabályokba foglalható munka. Hiszen az értelmezőnek ezek szerint nem a feszültségek feloldása, hanem inkább a megőrzése a feladata valamiképp. A tanári munka sikerességét nem a „végrehajtott” értelmezések, hanem az együtt-olvasás, a beszélgetés, a (lezárhatatlan) értelemkeresés közös játékterének a kimunkálása jelentheti. Ebben a (vállalt) szituációban nem meglepő a tanár tanítványi szerepbe történő „átvonulása” sem. Hiszen nem az a tanár dolga, hogy lezárjon, hanem inkább az, hogy folyton-folyvást újrakezdjen, megfontolva újramondjon. Most például a következő kis részletet Mesterei egyikének, Hans-Georg Gadamernek egyik műértelmező tanulmányából:

„Így tehát nem kell visszarettenni a sikertelenség láttán, hanem meg kell próbálni elmondani, hogyan értünk – annak kockázatával, hogy néha félreértünk és néha benyomások homályában ragadunk, amelyek megszegyenítene bennünket. Csak így adódik esély arra, hogy másoknak nyereségük legyen ebből.”²⁵

* Az előadás elhangzott Kecskeméten, a Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar és a Magyar Olvasástársaság által 2007. június 21–22-én rendezett Nyelvi képességek fejlődése és fejlesztése gyermekkorban c. konferencián

Jegyzetek

- 1 Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Bp.: Gondolat, 1984. 210. p.
- 2 Hans-Georg Gadamer: Ki vagyok Én, és ki vagy Te? (Kommentár Paul Celan Verseinek Atemkristall című ciklusához) – Részletek. In: A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény. Szerk. Bókay Antal, Vilcsik Béla et al. Bp.: Osiris, 2002. 256. p.
- 3 Bernhard Waldenfels kifejezése: Felelet arra, ami idegen. Egy reszponzív fenomenológia vázlata. In: Gond, 1999/20, sz. 13. p.
- 4 „Az »énidegen« nem valami néma nem-én, még nem is másik én, az »énidegen« az, amiből az én kiindul, amikor valamit mint valamit megtapasztal, miközben egyszersmind magát mint önmagát is megtapasztalja.” (Bernard Waldenfels, i.m., 11. p.)
- 5 Gadamer, i. m., 261. p.
- 6 Ha jól meggondoljuk, ez az olvasat nem érvényteleníti az „önmegszólító” verstípus közismert elmélete szerinti olvashatóságot, inkább kiegészíti azt.
- 7 Bernhard Waldenfels kifejezése: i. m., 11. p.
- 8 René Berger, A festészet felfedezése. A látás művészete. Bp.: Gondolat, 1984. 128. p.

- 9 René Berger, i. m., 133. p.
- 10 „Valójában az idegenséghez mint olyanhoz hasonlóképpen tartozik hozzá a jelen-nem-valóság, a távolság és a hozzáférhetetlenség, mint a múlthoz, amely nem ragadható meg másként, mint utóhatásaiban vagy az emlékezetben.” (Bernhard Waldenfels, i. m., 8. p.)
- 11 „Ez az idegenség nem rajtam kívül, hanem bennem kezdődik.” (Bernhard Waldenfels, u.o.)
- 12 „Itt nem kínálkozik más eljárás, minthogy divinatorikusan belehelyezkedünk a gondolat létrehozásának abba az állapotába, melyben a szerző a mondott új nyelvi jelenséget megalkotta (...)” Friedrich Schleiermacher, A hermeneutika fogalmáról F. A. Wolf fejtegetéseivel és Ast tankönyvével összefüggésben. In: Filozófia hermeneutika (Szöveggyűjtemény). Szerk. Bacsó Béla. Budapest, 1990. 42–43. p.
- 13 „...minden egyest csak az egész közvetítésével érthetünk meg, (...) tehát az egyes minden magyarázata már előfeltételezi az egész megértését.” (Schleiermacher, i. m., 45. p.)
- 14 Vö. Schleiermacher, i. m., 45. p.
- 15 „...minél inkább előrehaladunk, minden korábbi annál inkább tesz szert magyarázatra a későbbiek fényében, míg nem a mű végén valamennyi egyes egyszerre teljes világosságában, tiszta és határozott körvonalai között lép elénk.” (Schleiermacher, i. m., 48. p.)
- 16 Vö. Schleiermacher, i. m., 52. p.
- 17 Bacsó Béla kifejezése Paul Celan költészetét elemző kötetében: A szó árnyéka. Paul Celan költészetéről. Jelenkor, 1996. 22.
- 18 Kulcsár Szabó Zoltán kifejezése: a mű érzéki tapasztalata mint kihívás a szellemivel, a megérthetővel szemben: Az interpretáció fogalma „nem-hermeneutikai” diskurzusokban. In: uő, Hermeneutikai szakadékok. Csokonai Kiadó, 2005. 21. p.
- 19 Emmanuel Lévinas: A léttől a másikig, In: Nagyvilág, 2001/9. sz.
- 20 Bernhard Waldenfels, i. m., 6. p.
- 21 Gadamer, Igazság és módszer, 192. p.
- 22 „...hermeneutikailag iskolázott tudatnak – írja Gadamer – eleve fogékonynak kell lennie a szöveg mássága iránt.” (Gadamer: Igazság és módszer, 193. p.)
- 23 „Egyáltalán nem létezik egyetlen olyan értelmezés sem, amely végérvényes lenne.” (Gadamer: Ki vagyok Én és ki vagy Te? 261. p.)
- 24 „A nem értés bevallása a legtöbb esetben a tudományos tisztesség parancsa” – írja Celan költészetét értelmező tanulmányában Gadamer. (Ki vagyok Én és ki vagy Te? 260. p.)
- 25 Gadamer: u. o.